

УДК 811.161

Тяжкороб К. О. ,
студентка 43–У групи
факультету філології та історії
Глухівського НПУ ім. О. Довженка

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПЕКТР ЗВЕРТАННЯ В КІНОПОВІСТЯХ
О. ДОВЖЕНКА «УКРАЇНА В ОГНІ» ТА Б. ЖОЛДАКА «УКРИ»**

**Науковий керівник: кандидат
педагогічних наук, старший
викладач кафедри української
мови, літератури та методики
навчання Корчова О. М.**

У статті здійснено порівняльний аналіз лексико-семантичних особливостей звертання в кіноповістях О. Довженка «Україна в огні» та Б. Жолдака «Укри».

Ключові слова: звертання, лексико-семантичні групи звертань.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Комунікація як основний засіб соціальної взаємодії, обмін інформацією за допомогою мовних і паралінгвальних засобів є одним із актуальних питань сучасної лінгвістики. Комунікування в будь-якій сфері починається зі звернення адресанта до конкретної особи. Мовна форма звернення обирається мовцем самостійно відповідно до умов спілкування, атмосфери й тональності розмови [3, с. 194]. Із огляду на це можемо стверджувати, що номінація адресата мовлення є одним із пріоритетних напрямів сучасного лінгвістичного пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти звертання як невід'ємного складника комунікативного акту репрезентовано в працях вітчизняних (І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, А. Загнітко, В. Манакін, Л. Мацько, М. Плющ, О. Пономарів, М. Скаб, С. Шевчук та ін.) і зарубіжних

(А. Абрамова, Фр. Данеш, Л. Рудько, О. Щербініна та ін.) учених. Попри значний науковий доробок у цій галузі, уточнення потребує проблема взаємодії мовної форми звернення та соціокультурного контексту його функціонування. Джерельною базою таких досліджень може слугувати художня література, що відтворює буття різних періодів історичного розвитку людства.

Сьогодення України дає підстави говорити про особливий етап розвитку суспільної свідомості та окремих періодів в українській літературі. Відтворені письменниками буремні події Сходу зумовили переосмислення напряму бойової прози в літературі, адже вона відображає сучасні реалії, а отже, набуває нового значення в житті пересічного громадянина.

Кіноповість Б. Жолдака «Укри» – це якраз той приклад реалістично неприкрашеної військової прози, що збудила відтвореними подіями тисячі сердець читачів, передусім тих, хто бачив зображене на власні очі.

Слово «кіноповість» мимоволі асоціюємо з «Україною в огні» О. Довженка – твором, у якому понад півстоліття тому славетний кінорежисер возвеличив незламний вольовий дух українського народу.

Ідейно-тематична спорідненість означених художніх творів спонукала до лінгвістичного дослідження лексико-семантичного спектру звертання для з'ясування сталості чи змінності номінацій адресата мовлення в умовах воєнного стану українства протягом майже століття миру на рідній землі.

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз лексико-семантичних особливостей звертання в кіноповідях О. Довженка «Україна в огні» та Б. Жолдака «Укри».

Виклад основного матеріалу дослідження. Необмежена функціональна сфера звертання в мові аналізованих художніх творів зумовлює різноманітність лексико-семантичних груп номінацій адресата мовлення.

Одну з найчисельніших лексико-семантичних груп звертань у кіноповідях репрезентують різноманітні за конотативним змістом *звертання до родичів*. Акцентуємо увагу на тому, що серед загальної кількості таких мовних одиниць в «Україні в огні» (93) домінують *звертання-назви осіб у*

прямому значенні: «Що вони кажуть, тату?...» [1, с. 26], «О матінко, які ж ми нещасливі!» [3, с. 41], «Пам'ятай, сину...» [1, с. 23], «Прощай, доню...» [1, с. 25] тощо.

Натомість в «Украх» (28) переважають звертання-назви осіб у переносному значенні: «Погріться, синочки, – майже шепотів він здалеку» [2], «Діти мої, – сказав він до них...» [2], «Спасибі, брате» [2], «Дед, одійди» [2] тощо.

Із огляду на зміст художніх творів такий розподіл вважаємо закономірним. Водночас наголошуємо на чисельності звертань такого типу, що, імовірно, зумовлено сталістю ставлення українців до родини як вагомого соціального інституту.

Кількісно поширеною в мові кіноповістей є лексико-семантична група **звертання-прізвища, імена, по батькові людей**. «Україна в огні» містить 93 таких номени, серед них:

- *емоційно нейтральні*: «Олесю, людей забирають до Німеччини!» [1, с. 37]), «Людвігу, не вигукуй мені цієї дурниці...» [1, с. 18], «Тікай, Миколо, – гукнув Купріян» [1, с. 23], «Прийми, Лаврін Михайлович» [1, с. 26]; «Тікайте, Тетяно Остапівно!» [1, с. 42], «А ти що думаєш, Сіроштане?» [1, с. 101] тощо;

- *емоційно забарвлені*: «Кажі мені ще, Василюку...» [1, с. 13], «Це ж ти плачеш, Василюку» [1, с. 13] тощо, позитивна конотація яких виражена суфіксами суб'єктивної оцінки.

Менше звертань такого типу вжито в «Украх» (23 мовні одиниці), натомість емоційні групи номінацій адресата мовлення є тотожними: «– Галю, довго ти там?» [2], «– Жора, іди в баню...» [2]; «– Алло, Галюська!» [2], «Що з тобою, Толічку?» [2], «Да, Машенька, скоро буду...» [2], «Да не пялься ти так, Вань,...» [2], «Чуєш, Вітько...» [2] тощо.

Широковживаними, почасти відповідно до суб'єктивного сприйняття, є **звертання-назви осіб за рисами характеру, рівнем інтелектуального розвитку, манерою поведінки**, що представлені в Довженковій кіноповісті 32 номенами, передусім із негативним інгерентним емотивним значенням:

«Вішайте мене, *душогуби!*» [1, с. 19], «А, *посіпаки!*...» [1, с. 19], «Замовч, *сволоч!*...» [1, с. 28], «Помовч, *блазень!*...» [1, с. 58], «Ком гір, *мерзотник!*...» [1, с. 27] тощо.

У Жолдаковій бойовій прозі така лексико-семантична група репрезентована 16 мовними одиницями, серед них: «Сиди вже, *дурачок столичний*, а я обповзу периметр» [2], «Стій, *мудак*, – гаркнув лейтенант...» [2], «Виповзай, *дурило київське!*» [2] тощо.

У мові аналізованих художніх творів поширеними є звертання – **назви осіб за професією, спеціальністю, посадою, званням, видом діяльності**. «Україна в огні» містить 27 номенів адресата мовлення такого різновиду: «*Капітан Пальма*, повторіть ще раз...» [1, с. 71], «Здрастуй, *поліціант!*» [1, с. 21], «Вішай, *кате!*» [1, с. 19], «Пождіть стріляти, *стрільці!* [1, с. 58] тощо.

Ця лексико-семантична група звертань у кіноповісті «Укри» представлена 25 мовними одиницями: «Ти куди, *браконьєр?* [2], «Послухай, *командир!*...» [2], «Стій, *служивий!*...» [2] тощо.

Принагідно зазначимо, що змальована епоха тоталітаризму в кіноповісті «Україна в огні» закономірно потребувала вплетення в мовну канву твору лексеми-звертання «товариш». Водночас національна специфіка міжособистісного спілкування зумовила варіацію зазначеного кліше: «... *товаришу мій!*...» [1, с. 25], «*Товариші! Братці!*» [1, с. 29], «Вперед, *брати!*» [1, с. 49].

Натомість у кіноповісті «Укри» своєрідною етикетною нормою, що детермінує соціальні ролі комунікантів, є більш звичне для українців звертання «пане» / «пані»: «*Пані*, ви могли б знати, що для атаки треба мати втричі більше солдатів...» [2], «*Пане Сивий*, ви колись врятували найдорожче, що в мене є...» [2] тощо.

Уживаними в текстах аналізованих творів є **звертання – назви тварин** як метафорична особистісна характеристика. «Україна в огні» нараховує 20 номенів адресата мовлення означеної лексико-семантичної групи з образно-експресивним стилістичним значенням, що ґрунтується на співвіднесенні з

іншими предметами /істотами. Серед таких мовних одиниць виокремлюємо звертання як із позитивною конотацією: «Голубчики, синочки мої... [1, с. 56], «Як ти, голубонько?» [1, с. 66], так і з негативною: «Ну, собако! [1, с. 25], «Замовкни, свиня!...» [1, с. 25], «Ти хочеш старостою бути, пес?» [1, с. 28], «Тягни, тягни, бугай!» [1, с. 33].

В «Украх» ця група репрезентована 10 номенами адресата мовлення, конотативна диференціація є тотожною: «Давай, давай, зайчик» [2], «Ти здуріла, кицю...» [2]; «Сій, козел!» [2], «Хочеш, щоб через тебе, щеня, нам шлунки скорчило...» [2], «...ти лінишся, сука, набрати з путнього колодязя?» [2], «Ось де ти, гад» [2] тощо.

Поширеними в кіноповісті О. Довженка є звертання – *назви людей за національністю* (15 мовних одиниць) – маркери полікультурного комунікування з елементами стереотипного національного сприйняття: «Гей, німці!» [1, с. 99], «Рус, здавайся!» [1, с. 32], «Ай, як я ненавиджу тебе, слов'янська собака!» [1, с. 42], «Пусти, не души мене... пусти, ну, жидівський батько!» [1, с. 46], «А, італійська сука!» [1, с. 73].

Натомість звертання такої семантичної групи в кіноповісті Б. Жолдака «Укри» репрезентують лише певний регіон проживання адресата мовлення, наприклад: «Виповзай, дурило київське» [2], «Гей, земляк...» [2].

Окрему групу найменувань адресата мовлення в аналізованих художніх творах складають *звертання-конфесіоналізми*. Означеними мовними одиницями в «Україні в огні» є: «Пошли ж вам, боже...» [1, с. 7], «А боже мій, боже мій!» [1, с. 7], «Поможи вам, господи!» [1, с. 77]; «Іуда!» [1, с. 25], «Іди од мене, сатана» [1, с. 45], «Чуєш, темна сило?» [1, с. 47].

Звертання такої семантики виокремлюємо в «Украх»: «Боже! Я ніколи не побачу рідний проспект!» [2], «Таке побачити, о Господи!» [2], «Бий мене, сила Божя...» [2]; «Черті паласатиє...» [2].

Уживання звертань такого лексико-семантичного спектру, імовірно, демонструє незмінну віру українців у надприродне.

Висновки. Отже, порівняльний аналіз звертань у кіноповідях О. Довженка «Україна в огні» та Б. Жолдака «Укри» засвідчив лексико-семантичну схожість досліджуваних мовних одиниць. Незважаючи на темпоральну віддаленість змальованих у художніх творах подій, близький ідейно-тематичний зміст зумовив тотожність лексико-семантичних груп номінацій адресата мовлення. Незмінними домінантами звертань є родина, почуття та віра – складники ментального лексикону українців.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми і є перспективним напрямом для подальшого наукового пошуку.

Література

1. Довженко О. П. : Сочинения в пяти томах. Т. 2. Киев: Дніпро, 1984. 503 с.
2. Жолдак Б. О. Укри. URL: <https://bukva.mobi/bogdan-gholdak-ukri.html> (дата звернення: 1.02.2019).
3. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ: Академія, 2012. 288 с.

Резюме

В статье осуществлен сравнительный анализ лексико-семантических особенностей обращения в киноповестях А. Довженко «Украина в огне» и Б. Жолдака «Укры».

Ключевые слова: обращение, лексико-семантические группы обращений.

Summary

The article deals with comparative analysis of lexico-semantic features off adress-forms in the movie-story by O. Dovzhenko «Ukraine in Flames» and B. Zholdak «Ukry».

Key words: adress-form, lexico-semantic groups of adress-forms.